

НАТАША ГОЛУБОВИЋ*

Универзитет у Нишу

Економски факултет

Ниш

СРЂАН ГОЛУБОВИЋ

Универзитет у Нишу

Правни факултет

Ниш

УДК 330.8 ; 330.1

316.334.2

ИД БРОЈ 192642828

Монографска студија

Примљен: 18.04.2012

Одобрен: 03.06.2012

МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ КОНЦЕПТА ДРУШТВЕНЕ СТРУКТУРЕ У ЕКОНОМСКОЈ АНАЛИЗИ**

Сажетак: У економској науци у последњих неколико деценија расте интересовања за економску улогу друштвених интеракција и друштвених структура. Истраживање тих појава је довело економисте који се њима баве у гранична подручја друштвених наука, у која се комплементарна објашњења индивидуалног понашања могу плодносно интегрисати. Важан корак у том правцу је увођење у економску науку концепата који су традиционално у домену социологије, попут друштвене структуре, друштвених интеракција, друштвеног капитала, друштвене кохезије и сл. Полазећи од анализе концепта друштвене структуре, циљ овог рада је да истражи могућности примене тог концепта у економској анализи.

Кључне речи: друштвене интеракције, друштвена структура, институције, тржиште

Увод

Питање друштвених односа и друштвених структура је одувек заокупљало пажњу теоретичара у друштвеним наукама. Економисти су дуго били амбивалентни према дилеми да ли су друштвене интеракције

* natasa.golubovic@eknfak.ni.ac.rs

** Рад је припремљен у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије” (број 179013), који се изводи на Машинском факултету Универзитету у Нишу, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

и структуре предмет истраживања економске науке. С развојем неокласичне економије, економска активност се свела на логику избора независну од друштвених односа. Представа о оскудним ресурсима као универзалној карактеристици економске активности, алтернативност избора и субјективна процена резултата (користи) и улагања претворили су економију у науку која проучава понашање као однос између циљева и оскудних ресурса који имају алтернативну употребу, те у практична упутства којима појединци треба да се руководе у свом рационалном економском деловању. Економска активност подразумева алокацију расположивих ресурса на основу процене користи и трошкова које свака од расположивих алтернатива носи са собом, а економска наука је наука о оптималној алокацији оскудних ресурса који имају алтернативну употребу. Један од основних циљева микроекономске анализе, која се поистовећује с теоријом опште равнотеже, јесте да подржи једну од кључних хипотеза у економској теорији – претпоставку о друштвеном оптимуму система конкурентских тржишта, с рационалним појединцима који максимизирају корисност.

У економској науци у последњих неколико деценија расте интересовање за економску улогу друштвених интеракција и друштвених структура. Полазећи од анализе концепта друштвене структуре, циљ овог рада је да истражи могућности примене тог концепта у економској анализи.

Концепт друштвене структуре

Појединци из различитих разлога успостављају међусобне интеракције: да задовоље потребе, остваре жељене циљеве итд. Једноставно, појединци улазе у друштвене интеракције како би што делотворније функционисали у свом окружењу. Када је интеракција корисна и пријатна, она се наставља и тако се образује друштвени однос. Уколико је бескорисна или непријатна, односно уколико се образује негативан друштвени однос, онда ичесници избегавају даље интеракције. Иако прва интеракција може да буде случајна, наредне интеракције то свакако нису. Понављане интеракције доводе до стварања друштвене структуре. Породица, религија, право, привреда и класе су примери друштвених структура. Друштвена структура је основа важних друштвених система, укључујући економски систем, законски систем, политички систем, културни систем итд.

Друштвена структура је један од кључних концепата у друштвеним наукама. У најопштијем смислу, тај израз се најчешће користи да означи ентитете или групе који су међусобно повезани, релативно трајне обрасце понашања и односа унутар друштва, друштвене институције и норме укоренење у друштвеним системима на тај начин да обликују понашање учесника унутар система. Поимање друштвене структуре као односа између различитих ентитета или група, или као трајних и релативно стабилних образаца односа, наглашава идеју да је друштво сачињено од структурно повезаних група или скупова друштвених улога с различитим функцијама, значењем или сврхом. Као добар пример може да послужи концепт друштвене стратификације, који се односи на идеју да су друштва подељена у различите стратуме према друштвеним разликама као што су раса, пол, класа и сл. Схватање друштвене структуре као укоренењених институција или норми које обликују понашање друштвених учесника проистиче из чињенице да су активности економских учесника делом одређене постојећим нормама и институционалним аранжманима. Такав приступ у академској литератури је добио на значају с јачањем различитих облика структурализма, а посебно је важан у организационом контексту будући да организациона структура може да детерминише организациону флексибилност, капацитет за промене итд.

Стандардно поимање друштвене структуре у друштвеној теорији се односи на односе између друштвених улога и положаја, а не појединаца. Друштвена структура настаје када између улога и положаја постоје нужни односи: на пример, купац не може да постоји без продавца нити кредитор без дужника. По тој логици, друштвена структура не зависи од појединаца који заузимају одређене друштвене улоге и постојала би и када би се сви појединци који те улоге заузимају променили. Структура је јасно разграничена од појединачних учесника на основу познатог дуализма појединца и друштва, тј. агенције и структуре. Концептуални јаз између агенције и структуре може лако да прерасте у отворени сукоб, при чему су учесници представљени тако да су ограничени својим друштвеним улогама.

Друштвену структуру Гиденс дефинише као скуп правила и ресурса које индивидуални учесници користе у пракси, којом се репродукује друштвени систем. Гиденс (Giddens, 1979, 1984) се позива на дуалност структуре, када су учесник и структура концептуално различити, али неодвојиви и уско испреплетани: појединачни учесници стварају и репродукују друштвене структуре, а друштвено структурирано окружење обликује појединачне учеснике. Индивидуалне активности се не од-

вијају у друштвеном вакууму, оне морају да се позиционирају у одговарајући историјски и друштвени контекст. На тај начин, индивидуална мотивација постаје функција друштвених структура и колективних интереса, а чињеница да индивидуално понашање обликују друштвени чиниоци недвосмислено се узима као полазна тачка. Другим речима, структура има примат над агенцијом на нивоу појединца, а друштвено је инкорпорирано у анализу на самом почетку, уместо да се изводи као последица активности (асоцијалних, неисторијских, рационалних) појединаца. Истовремено, структуре не могу да се узимају само као ограничења индивидуалног понашања, већ као чинилац који обликује то понашање. „Свака активност значи производњу нечег новог... али, све активности истовремено представљају континуитет у односу на прошле активности... Структуру зато не треба концептуализовати као препреку активности, она је укључена у стварање те активности”, сматра Гиденс (Giddens, 1979: 70). То не значи да је индивидуално понашање у потпуности одређено особинама колективитета, већ да је индивидуална активност филтрирана и условљена тим структуралним, друштвеним чиниоцима и институцијама. Гиденсова дефиниција друштвене структуре је заснована на правилима и ресурсима које користе појединци, што је довело до ширења концепта друштвене структуре (обухватањем категорија као што су језичка правила и материјални ресурси) и структуру учинило зависном од учесника. Ако структура постоји само зато да би је појединци користили, онда она постаје подређена појединцима и њиховим циљевима, док је њена независна егзистенција под знаком питања. Гиденсови критичари су осетили да је такво поимање супротно уобичајеном схватању друштвене структуре и да потцењује улогу друштвене структуре, што може да умањи њен утицај и пребаци тежиште на појединце. Доказивање међузависности друштвене структуре и појединаца не би требало да учини друштвену структуру потчињену појединцима (или обрнуто), јер теорија онда запада у редукционизам.

Још један одговор на дуализам учесника и структуре је социологија фигурација Норберта Елијаса (Elias, 1991). Супротстављајући се структурно-функционалистичким тежњама, као и методолошком индивидуализму, Елијас развија нову парадигму социолошке мисли и низ јединствених аналитичких концепата, с намером да помири супротстављене концепције у социологији, посебно супротстављене концепције учесника и друштва – агенције и структуре. Како је друштво сачињено од појединаца који делују с неким циљем, резултат комбинације свих појединачних деловања у највећем броју случајева је непланиран и ненамераван. У складу с тим је и идеја да се појединци могу разумети са-

мо у оквиру мреже међузависности коју чине сви чланови друштва, мреже друштвених односа или, Елијасовим речником, фигурација. Елијасов човек је у свом језгру друштвен, „...појмови јединка и друштво се не односе на две одвојене ствари, већ на различите, али ипак нераздвојене аспекте истих људских бића, а оба аспекта су подложна структурном преображају. Оба аспекта имају обележје процеса” (Elias, 2001: 13). Фигурација или фигурациона структура се састоји од односа међу људима, а не од друштвених улога и укључује индивидуалне учеснике (агенцију) и њихову међузависност (структуру). Структура и динамика друштвеног живота могу се разумети само ако се појединци схвате као међузависни, а не аутономни. Они се, стварајући фигурације (а не друштвене системе и структуре), одликују друштвено и историјски обликованом структуром личности – хабитусом. Елијас наглашава неопходност сагледавања појединаца у оквиру друштвених колективитета, јер људи немају некакву преддруштвену, аутономну егзистенцију, већ постоје само у плуралитету – кроз своју узајамну међузависност. Концепт фигурације тако служи не само као аналитичко средство, већ и као средство елиминације антитезе између учесника и структуре. Фигурације имају различите облике, од непосредних, личних контаката до пословања с представницима владе или предузећа. Друштвено понашање ће одражавати врсту веза унутар фигурација: непосредни контакти су углавном неформални, док су посредни формални и институционализовани. Уместо супротности између појединаца и друштвених улога, сада имамо непосредне и посредне везе унутар фигурација.

Појам фигурације уноси одређене промене у начин концептуализације друштва. С једне стране, друштво се не схвата као систем или тоталитет који постоји мимо појединаца и који својом егзистенцијом негира постојање учесника. Исто тако, појам фигурације не претпоставља усклађеност и обједињеност свих делова органицистички схваћеног друштва, већ подразумева мрежу како усклађених, тако и антагонистичких односа међу учесницима, организованих око нестабилне расподеле моћи. Осим структурне карактеристике фигурација, треба поменути и то да оне настављају да постоје чак и када учесници који су их првобитно образовали нестану. Фигурацијама је неопходно само да постоје неки учесници, јер оне егзистирају и опстају кроз акције тих учесника. Дакле, друштво је састављено од релација, а не стања. Друштвени контекст у којем појединци делују одређује смер њиховог деловања, који заједно с другим појединачним деловањима ствара услове за будуће деловање. Када је у питању анализа постојећих друштвених односа и структура „...све је кретање и наставак нечег ранијег” (Elias, 2001: 108).

У новије време, у друштвеној теорији се наглашава међузависност учесника и структуре и настоји да се избегне утисак да су међусобно супротстављени. Постојећа друштвена структура представља оквир и ограничење унутар којих се успостављају интеракције међу појединцима. Она подстиче интеракције као што језик подстиче комуникацију. Друштвене, пак, интеракције потврђују постојеће структурне обрасце. Интеракције које се одвијају унутар ограничења која поставља структура могу временом изменити ту структуру. Појединци разграђују постојеће друштвене односе и граде нове. Таквим приступом у анализи настанка и промена друштвене структуре не занемарују се ни индивидуални учесници, ни структурна ограничења. Структура и понашање индивидуалних учесника су међусобно испреплетани, при чему се утицај одвија у оба смера.

Место друштвених структура у економској анализи

Савремени концепт структуре је заснован на односима између делова целине: ти делови морају бити међусобно тако повезани да су неопходни за функционисање целине, при чему ниједан део не може постојати без других делова целине. Уколико делови нису међусобно повезани и зависни, онда целина, у најбољем случају, представља агрегат, тј. једноставан збир делова (или чак ни то) и структурна анализа престаје да буде релевантна. Одлика структурне методе је ослањање на односе између делова унутар целине.

Реч структура је у економској науци добила несрећну конотацију према аналогiji с физичким структурама. Упоредивање с грађевинским структурама сугерише нешто чврсто, трајно и довршено, изграђено од чврстог материјала и према претходно утврђеном плану. Идући том логиком, друштвена структура би у економској сфери представљала строго ограничење које утиче на индивидуално понашање. Таква аналогija је погрешна и пружа само делимичан увид у оно што структура стварно представља. Првобитно, израз „структура” је употребљаван као синоним за процес који се односи на поступак градње, а не на завршени производ; тек касније је структура постала статичан појам (Williams, 1983). Чак и ако се посматра као стање а не као процес, структура још има могућности да се мења. То значи да би економска наука могла да има користи од богатијег, флексибилнијег схватања друштвене структуре.

Значајан сегмент економске теорије, посебно неокласична ортодоксија, не узима у обзир друштвену структуру – реч структура се користи ретко и успут, с прилично нејасним значењем. Ортодоксна неокласична економија, привржена методолошком индивидуализму, „заобилазила” је друштвене структуре како не би поткопала свој индивидуалистички приступ. Економска анализа се заснива на рационалним учесницима који имају дате, фиксне преференције. Друштвене структуре или не постоје или имају споредну улогу као тржишне несавршености које морају да се објасне индивидуалним понашањем. Свака структура која окупља људе у ширу целину у контрадикцији је с атомизмом у неокласичној ортодоксији. Хетеродоксна економска теорија, међутим, није толико привржена индивидуалистичкој методи и концепт друштвене структуре за њу није неприхватљив. Концепт друштвене структуре *de facto* фигурише у хетеродоксној економији, али се често подразумева и има мањи значај него што би се очекивало. Већина хетеродоксних економиста (пре свега институционалисти, посткејнзијанци, економисти марксистичке оријентације и сл.) указује на то да је економско понашање уткано у друштвену структуру. Спознаја да економска анализа мора имати структурни аспект није, међутим, довела до јединствене дефиниције друштвене структуре, те је концепт остао недовољно јасно одређен. Различита поимања друштвене структуре могу да се тумаче и као покушај хетеродоксних економиста да побегну од било какве „устајале” теоријске ортодоксије.

Посебан проблем када је у питању схватање друштвене структуре представља веза између појединаца и друштвених структура. Да ли се друштвене структуре састоје од појединаца или обухватају улоге и позиције које су независне од појединаца који их заузимају? Дефиниција друштвене структуре заснована на друштвеном положају и улогама је приметна у сегментима хетеродоксне економске науке који се заснивају на друштвеној теорији. Друштвена структура се дефинише као однос између друштвених позиција и улога, али се оставља простора за улогу појединаца. Међузависност друштвене структуре и појединаца представља аргумент против редукционизма у сфери теорије.

Одређени хетеродоксни приступи, попут институционализма, мање су користили концепт друштвене структуре заснован на друштвеном положају и улози. Веблен, на пример, правилности у економском понашању на индивидуалном нивоу објашњава концептом навика, другим речима, тежњом да се примењују претходно усвојени облици активности. Када их прихвати већи део популације, навике се формализују у институције, које укључују законску процедуру. Друштвено понашање

постаје слојевито, обухватајући индивидуалну и друштвену, персоналну и неперсоналну, формалну и неформалну компоненту. Слично размишљање се налази и код Комонса, који тврди да се колективно понашање руководи различитим правилима, укључујући законе, друштвене конвенције и уобичајену праксу (Rutherford, 1983). Једна од класификација, која је у складу с институционалистичким приступом, правилности у људском понашању дели у три групе: навике, рутине и институције (Hodgson, 1994). Навике су личне и индивидуалне – оне су јединствене за одређене појединце и не представљају друштвене структуре, мада помажу да се стабилизује друштвена структура. Рутине су личне и друштвене – оне се односе на специфичну групу и представљају део шире друштвене структуре, а да немају званичан, законски облик. Институције су неперсонализоване и друштвене – оне нису везане за специфичну групу и могу бити кодификоване законском регулативом и општим друштвеним обрасцима понашања. Та класификација подразумева да друштвене структуре обухватају персоналне и неперсоналне елементе у људском понашању.

Институционализам признаје друштвене целине и има структурну компоненту, али не постоји јединствен концепт друштвене структуре. Институције и друштвене структуре егзистирају на различитим нивоима. Волтер Нил (Neale, 1987), на пример, идентификовао је три аспекта институција: а) лични односи, б) друштвена правила и начела и ц) идеје и веровања која оправдавају друштвену праксу. То значи да институције имају неколико независних нивоа и да не могу да се сведу искључиво на један ниво. Потпуно објашњење институција захтева нередукционистичку економску теорију, која уме да представи сложену међузависност идеологије, друштвених правила и личних односа. Схватање друштвене структуре које је засновано на друштвеним улогама и положајима било би превише упрошћено и не би одговарало таквој визији институција.

У марксистичком тумачењу, друштвене структуре такође могу да постоје на неколико нивоа. Ту је од кључног значаја разликовање, инспирисано Марксовим аргументима, „системске интеграције” и „друштвене интеграције” (Mouzelis, 1997). „Системска интеграција” се односи на то како се институције употпуњују и образују шири систем – нагласак је на улогама и позицијама уместо на људима. „Друштвена интеграција” се односи на то како појединци успостављају међусобне односе и образују друштвене групе. Како је Марксова теорија увек била стратификована кроз однос базе и надградње, она може да разматра системска и друштвена питања. Те две врсте интеграција не морају да коинцидирају, тако да системски проблеми могу постојати у друштву у коме је пос-

тигнута друштвена кохезија, али и у системски добро уређеном друштву. Иако су неки марксистички примењивали системску методу (најочитији пример је структурни марксизам Луја Алтисера), логика Марксовог учења захтева уважавање и друштвених односа. Залагање за нередуccionистичку теорију долази у први план у скорашњим радовима неомарксиста и припадника радикалне школе политичке економије. Све више долази до изражаја сличност између марксистичког приступа и старог институционализма. Као и институционализам, марксистички приступ је развио слојевиту теорију у складу са стратификованом друштвеном структуром.

Хетеродоксна економска теорија није успела да изнедри јединствену дефиницију друштвене структуре, упркос чињеници да је то питање веома важно за хетеродоксну економску мисао. Дефиниција друштвене структуре, која би била у складу с њеном употребом у хетеродоксној економској мисли, морала би да обухвати њено постојање на неколико међузависних нивоа.

Структурна различитост

У хетеродоксној економској теорији се полази од тога да је друштвена структура разноврсна и слојевита. Институционалисти, марксистички и други заговорници хетеродоксног приступа указују на то да уговорна основа тржишне привреде не може да покрије све аспекте економске активности: ниједан уговор није толико детаљан да може да покрије сваку могућност, нити да у потпуности одреди све аспекте понашања уговорних страна. То покреће важна питања, попут улоге лојалности, поверења, радне дисциплине итд. Непотпуни уговори се јављају као дисјункција институционалних и фигурационих структура: формални уговори припадају институционалном поретку, док оно што није обухваћено уговором припада фигурационом поретку. Теорија о структурној слојевитости подразумева да формалне институције не могу да обухвате све аспекте економских односа. У таквим условима, економске трансакције ће се разликовати посматрано с институционалног и фигурационог становишта. С институционалног становишта, тржишта представљају организовану и институционализовану размену (наспрот спонтаној, анонимној размени у неокласичној економији) и зато је неопходно размотрити друштвену основу економских трансакција (Hodgson, 1988). Већи део те основе има неперсоналан, институционалан облик. Правни систем установљава својинска права, која су преносива уз

одговарајућу новчану надокнаду. Кључна одредница тржишта су неперсонализовани односи између купаца и продаваца. Учесници у тржишним трансакцијама имају своје интересе и делују независно. Купац настоји да купи робу по што нижој цени, док продавац настоји да своје производе прода по што вишој цени и то би требало да буде њихова основна брига; идентитет учесника с којим тргују требало би да буде ирелевантан. У том смислу, формална институционална структура (преносивих) својинских права и тржишних цена је услов за постојање конкурентских тржишта.

Економске трансакције имају како институционалне, тако и фигурационе компоненте. Фигурације су у неким случајевима више, а у другим мање изражене. Свакодневне куповине углавном се обављају као неперсонализована размена између купаца и продаваца, што оставља мало простора за персонализоване односе. У мери у којој трансакције почињу да укључују сложена, мање стандардизована добра и услуге, лични односи долазе у први план. Када је у питању уговор о заснивању радног односа, на пример, непотпун опис посла отвара простора за фигурациону компоненту у радној пракси: сваки посао, ма како стандардизовано изгледао, различити запослени и послодавци обављаће на делимично различит начин. Постојећи начин рада развиће се, у оквиру одредница уговора, из личних односа између менаџера и радника, као и између самих радника. Још један пример је релационо уговарање, када се добра и услуге обезбеђују на основу периодичних уговорних аранжмана подложних ревизији: потреба за трајним персоналним односима, подстакнута поверењем и лојалношћу, повећава значај фигурационих структура. Структурна различитост може условити разноврсност економских трансакција.

Слично расуђивање на општијем нивоу указује на то да нема чистих економских система – све привреде имају структурну различитост с више коегзистирајућих модела економског понашања (Hodgson, 1984). Капиталистичке привреде су мешовите у том смислу што имају разноврсне економске односе унутар капиталистичког оквира. Чак и тржишни сектор привреде нема јединствен образац уговорних односа, а уговори о продаји, услугама и запошљавању попримају различите облике. Хоризонтална несавршеност је најочљивија на примеру улоге нетржишних сектора привреде – јавног и неформалног сектора. Разноврсност институција и фигурација утиче на то да стварне привреде не одговарају теоријском идеалу, већ се развијају различити типови капитализма. Често се прави разлика између конкурентске, индивидуалистичке верзије капитализма у САД и Великој Британији и кооперати-

внијег, друштвеног капитализма у континенталном делу Европе и у Јапану. И један и други су хоризонтално несавршени – англоамерички даје предност формалним и неперсоналним институцијама (краткорочни аранжмани, неперсонални уговори), док у Европи и Јапану доминирају неформалне и персоналне фигурације (дугорочни аранжмани, релационо уговарање). Различитост институција и фигурација условљава разлике међу капиталистичким привредама.

Вертикална несавршеност настаје када институције нису усклађене с економским понашањем, због чега су институционалне и фигурационе структуре у нескладу. У стварности, неизвесност у вези с добрима или услугама ствара празнине у уговору. Да би се трансакција обавила, потребни су неки неуговорни елементи, као што су поверење или лојалност међу учесницима у трансакцији, што подразумева несавршеност формалног институционалног поретка. У бившим централно-планским привредама, административне процедуре нису могле да обухвате сваки аспект конкретних активности. Празнине у правилима су попуњавали запослени, који су проналазили свој сопствени начин рада. Ту су биле на делу фигурације које су ишле изван институција и водиле вертикалној несавршености. Такав вид несавршености постоји у сваком економском систему јер је неизводљиво да се законски уреде сви аспекти економске активности.

Пракса показује да привреде имају и хоризонталну и вертикалну несавршеност. О немогућности постојања савршеног економског система сведоче разноврсност институција и фигурација (хоризонтална несавршеност) и њихова неусклађеност (вертикална несавршеност). Нека друштва могу бити ближа идеалу од других јер имају мање разноврсне институције и придржавају се датог институционалног обрасца: англоамерички капитализам се може, на пример, посматрати као чистија варијанта од евројапанске верзије, будући да је ближи конкурентским тржишним условима. Савршеност је неостварива и не треба да представља идеал, тј. циљ којем тежимо. Сваки покушај да се постигне савршенство условиће (институционално и фигурационо) сиромашније и мање флексибилно друштво.

Тржиште као друштвена структура

Када се говори о тржишту мисли се, пре свега, на механизам координације економских активности. Хијерархијске структуре, механизми прерасподеле и односи реципроцитета такође имају одређену улогу у уређењу економских процеса али тржиште, ипак, има кључну улогу у

организацији капиталистичке привреде. Имајући то у виду, изненађује чињеница да је релативно мало пажње у савременој економској теорији посвећено анализи тржишта.

У привреди се свакодневно одвија на милионе различитих трансакција и на први поглед се чини да се њихова координација посредством тржишта одвија без проблема. Тржиште, међутим, подразумева висок степен ризика, што тржишну размену чини неизвесном и несигурном ареном у којој се одвијају интеракције између учесника. Тек када учесници стекну довољно поверења да прихвате ризик тржишне размене, тржиште може да функционише као регулаторни механизам. Зато, према Кирману, кључно питање није питање делотворности равнотеже коју привреда остварује, већ су то питање оквира који је привреда створила с циљем решавања проблема координације и питање како та самоорганизација понекад отказује (Кирман, 2009).

Теорија опште равнотеже, која представља срж неокласичне економске теорије, није се бавила анализом функционисања тржишта и институционалним условима за његово делотворно функционисање, већ математичким доказивањем делотворности тржишта, уз врло рестриктивне претпоставке везане за флексибилност цена, карактеристике производа, рационалност учесника и доступност информација. У условима када су трансакциони трошкови једнаки нули, организација предузећа и размене постаје ирелевантна јер сви облици организације и размене воде добрим резултатима. У таквим условима, тржишне несавршености, односи између учесника и друштвена структура тржишта (моћ, статус, престиж итд.) постају неважни. Претпостављајући елементарни законски поредак и бесконачни број анонимних рационалних учесника који максимирају циљну функцију у условима датих ограничења, теорија опште равнотеже се бави алокацијом ресурса у условима непостојања трансакционих трошкова. Актери учествују у тржишној размени зато што на тај начин остварују одређене користи. У координацији економских активности посредством тржишта, делотворна алокација ресурса је остварена када положај било ког учесника не може да се побољша а да се истовремено не погорша положај неког другог учесника (Парето ефикасност). Претпостављајући да је размена увек добровољна, неокласична ортодоксија може да објасни постизање хармоничног друштвеног поретка који обезбеђује максимирање друштвеног благостања, заснованог на индивидуалним учесницима који остварују свој интерес. Објашњење стабилности и делотворности тржишта, међутим, зависи од претпоставки у вези с начином доношења одлука и расположивости информација. Све док се узима здраво за готово да су те претпоставке испу-

њене, могуће је објаснити поредак тржишта полазећи од максимирајућег понашања рационалних учесника и ограничити анализу тржишта на остварење равнотеже уз помоћ механизма прилагођавања цена. Другим речима, проблем поретка се враћа на дневни ред чим се напусте врло рестриктивне претпоставке неокласичне теорије.

Припадници аустријске школе, који негују индивидуалистички приступ, било коју друштвену творевину објашњавају као резултат спонтаног поретка. Појединци настоје да остваре своје интересе, а нето ефекат њихових настојања је резултат који субјективне напоре појединаца усклађује у кохерентни резултат, иако то није била њихова првобитна намера. Неокласичари имају исто виђење институција као резултата спонтаног поретка и објашњавају их механизмом „невидљиве руке”. Ипак, неокласичари су превасходно заинтересовани за крајњи резултат тржишних процеса (равнотежа) и не баве се начином на који се тај резултат остварује. „Штавише, у моделу опште привредне равнотеже типа Ероу-Добре нема таквих процеса, будући да они подразумевају проток времена, чиме се негира могућност постојања јединствене, стабилне и оптималне равнотеже”, истиче Кларк (Clark, 1993: 375). Припадници аустријске школе су превасходно заинтересовани за процес, а мање за крајњи резултат.

Нова, институционална економија, према мишљењу Кларка (Clark, 1993: 376), представља софистициранију верзију аустријске школе. Наиме, нови институционалисти, уз помоћ модерних аналитичких оруђа и технике, настоје да докажу исто. Нова, институционална економија претпоставља учеснике који се понашају опортунистички, настојећи да повећају сопствену корисност и не водећи рачуна о интересима осталих учесника у размени. Опортунизам и ограничена рационалност учесника (Симон, 1972) воде ка неизвесности, што узрокује отказивање тржишта. Институције које ограничавају опортунистичко понашање подстичу економску размену, упркос хобесијанској оријентацији учесника. Тржишне институције (које се објашњавају из аспекта њиховог доприноса делотворности) стабилизују очекивања учесника у размени и тиме подстичу трансакције. Основна претпоставка нове, институционалне економије је да се институционални аранжмани (структуре које управљају трансакцијама) самостално развијају на начин који максимира користи од трансакција. За припаднике аустријске школе, институције и друштво су крајњи резултат (*effect*) а не узрок (*cause*). У најбољем случају, аустријска школа прихвата институције као део окружења, при чему је рационалност појединаца ограничена могућнос-

тима које пружају институције. Индивидуално понашање, из те перспективе, није резултат процеса социјализације.

Хоџсон истиче да је аналитички апарат мејнстрим економије ограничен када је у питању анализа стварних тржишта (Hodgson, 2009). Економски мејнстрим, према Хоџсону, нема примерену концепцију тржишта, нити начина на који она функционишу. Економија се превасходно бави консистентним избором и његовим последицама и није наука о тржишту, бар не у богатом, институционалном смислу. Одговарајући концепти својине, уговора, размене и тржишта недостају неокласичној теорији. Прво због тога што је економски мејнстрим крајње непримерено анализирао својину, уговоре и тржиште, превасходно кроз систем подстицаја и ограничења. Као друго, због разводњавања значења које је последица примене тржишних концепата и идеја на нетржишне појаве. Кључни проблем савремене економске науке је крајње неприменен начин на који су релациони, структурни, институционални, организациони и морални чиниоци разматрани унутар дисциплине. Друштвени чиниоци увек постоје у неком облику, али су увек хваљени и уздизани појединци, уместо скромног али виталног цемента који их држи на окупу (Hodgson, 2009: 17). Када је реч о тржишту, Даглас Норт (North, 1977: 710) истиче да је необично што литература у области економије и економске историје садржи тако мало расправа о кључној институцији у неокласичној теорији – тржишту. Иако је прошло доста времена откако је Даглас Норт указао на тај проблем, ништа се у мејнстрим економији није значајније променило. Мејнстрим економска теорија, у најбољем случају, одржава крхку везу са стварним тржиштима, тако да, сматра Хоџсон, не може да било коју друштвену појаву разматра као тржишну (Hodgson, 2009: 21). „Иако економисти истичу да се баве функционисањем тржишта, у савременој економској теорији”, наглашава Коуз (Coase, 1988), „тржиште има замагљенију улогу него предузеће”. Предузећа и тржиште имају име, али немају садржину (Coase, 1991).

Карл Полањи је у раду из 1957. године изложио своју концепцију друштва као процеса, односно интеракција између појединаца и друштвених институција (Polanyi, 1957). Да би се одређена активност разумела, она се мора ставити у друштвени контекст у коме се одвија, а да би се разумео друштвени контекст, потребно је окренути се историји, тј. интеракцијама између друштвених институција и појединаца, које су тај друштвени контекст одредиле. Радикалност Полањијевог приступа проилази из закључка да је тржиште институција коју треба објаснити, а не део природног поретка који је претпостављен. Надовезујући се на Полањијев рад, Дагер (Dugger, 1989) наглашава чињеницу да тржиште није

природна појава, већ институција коју су створили људи и да његов облик и структура нису непроменљиви. Већи део Полањијевог опсежног емпиријског истраживања је посвећен приказивању субординације тржишта осталим институционалним облицима (историјски и културно). Тржишта, чак и у свом идеалном облику, нису одраз исконских, вечних инстиката; уместо тога, она су у потпуности друштвене институције, које одржавају сложену алхемију политике, културе и идеологије. За Полањија, та три елемента чине основу сваке привреде.

Социолошка анализа друштвене структуре тржишта представља реакцију на тумачење начина функционисања тржишта у неокласичној економији. И предузећа (хијерархија) и тржишта су друштвене структуре које су последица трошкова координације сложених индивидуалних одлука у условима неизвесности и ограничене рационалности. Тржишта су простор у коме се одвијају друштвене интеракције. Она обезбеђују друштвену структуру и институционални поредак за добровољну размену својинских права над добрима и услугама, што омогућава учесницима да вреднују, купују и продају та права. Интерна друштвена структура тржишта, њихова интерна друштвена организација једнако је важна као и екстерни поредак (у Хајековом смислу речи). И хијерархија и тржиште су посебни случајеви друштвених структура, тј. друштвених мрежа. Учесници су уткани у сложену мрежу разноврсних друштвених веза: пословних и непословних, јаких и слабих итд. Друштвена структура помаже да се релативизује проблем неизвесности, непотпуних информација и ограничене рационалности учесника. Густина мрежа, структурне празнине, престиж и статус учесника у том контексту су веома важни.

Кључна претпоставка социолошког приступа је да су тржишта друштвене структуре а не „спонтани производ” разменских односа (Richter, 2002: 3). Учесници се уклапају и структурно мењају свој положај унутар тржишта (Wellman, Berkowitz, 1988: 222). Они делују у институционално структурираном окружењу, што резултате чини зависним од прошлих догађаја. Из тог угла, имајући у виду неизвесност и суштинску непредвидивост будућих догађаја, економско објашњење тржишне активности, засновано на рационалном понашању атомизованих учесника који максимирају корисност, има ограничену употребљивост. Учесници немају примерену основу за оптимизирање својих функција корисности у условима ограничене рационалности, друштвене међузависности и нових ситуација (Beckert, 2007: 11). Проистекла неизвесност приморава их да се ослоне на друштвена сидра, попут правила и конвенција, која служе као колективно прихваћене смернице које усмеравају сврсисход-

но рационалне учеснике. Поменути супститути оптимизирања у економском смислу смањују неизвесност на основу културно утемељених разумевања ситуација, чиме омогућавају учеснику да схвати сложене околности у којима се доносе одлуке. Отуда, индивидуално одлучивање се увек мора сагледавати унутар друштвеног контекста који обликује тржиште.

Социолошко објашњење настанка, стабилности и промене институција и њихових дејстава на тржишне интеракције разликује се у односу на економско објашњење. Институције се не сагледавају из уговорне перспективе, као делотворан резултат споразума друштвено неповезаних појединаца, већ ситуиране унутар специфичног политичког, друштвеног и културног миљеа који одређује циљеве, стратегије и когнитивне оквире учесника. Социологија тржишта је усредсређена на то како друштвене мреже, друштвене норме, когнитивне структуре и формалне институције смањују непредвидивост својствену тржишту. Да би тржиште било функционално, те друштвене макроструктуре морају да обезбеде стабилна очекивања у вези с вероватним понашањем других релевантних тржишних учесника, тако да тржишни учесници с довољном дозом сигурности улазе у трансакције, упркос ризику који постоји. У последњих двадесет година, концепт укорењености је у економској социологији постао основно аналитичко оруђе помоћу којег се објашњава успостављање тржишног поретка, који води смањењу неизвесности и друштвеном структурирању економских одлука (Granovetter, 1985, 1992; di Maggio, Powell, 1991).

Закључак

У неокласичној ортодоксији, појединац је полазна тачка и основна јединица анализе. Унутар нове, институционалне економије све, почев од институција па до структурних промена, може да се посматра као резултат (рационалне) активности појединаца. Иако постоји више теоријских приступа у новој, институционалној економији, њихов кључни задатак је да објасне постојање политичких, формалних и уопште друштвених институција полазећи од модела индивидуалног понашања, као и последице тих институција на понашање појединаца. Нова, институционална економија оставља многе кључне претпоставке неокласичне економије нетакнутим. Апстрактни појединац је и даље *terra firma* на којој почивају теоријске конструкције нове, институционалне економије. Учесник има примат над структуром, која се узима као резултат инди-

видуалних активности (у облику рационалног избора) или као егзогено одређена, те се као таква и не објашњава унутар модела.

У последњих неколико деценија, интересовања за улогу друштвених интеракција и друштвених структура у економској науци очигледно расте. Истраживање тих појава је довело економисте који се тим питањима баве у гранична подручја друштвених наука, у која се комплементарна објашњења индивидуалног понашања могу плодносно интегрисати. Важан корак у том правцу је увођење у економску науку концепата који су традиционално у домену социологије, попут друштвене структуре, друштвених интеракција, друштвеног капитала, друштвене кохезије и сл. Основни разлог скептицизма у вези с применом тих концепата у економској науци је тај што нису јасно дефинисани. Све док се помнути концепти не дефинишу, јасно је да нису аналитички корисни, а све док их није могуће емпиријски потврдити, они не обогаћују наше знање.

Литература:

1. Beckert, J. (2007): *The Social Order of Markets*, MPIfG Discussion Paper 07/15, Max Planck Institute for the Study of Societies.
2. Clark, C. M. (1993): Spontaneous Order Versus Instituted Process: The Market as Cause and Effect, *Journal of Economic Issues*, 27(2).
3. Coase, R. (1988): *The Firm, the Market and the Law*, The University of Chicago Press, Chicago.
4. Coase, R. (1991): *The Institutional Structure of Production*, <http://nobelprize.org/economics/laureates/1991/coase-lecture.html>
5. DiMaggio, P., Powell, W. (1991): Introduction. In P. DiMaggio, W. Powell (Eds.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (pp. 1–38), Chicago University Press, Chicago.
6. Dugger, William (1989): Instituted Process and Enabling Myth: The Two Faces of the Market, *Journal of Economic Issues*, 23, 607–615.
7. Elias, N. (1991): *The Society of Individuals*, Blackwell, Oxford.
8. Elias, N. (2001): *Proces civilizacije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad.
9. Giddens, A. (1979): *Central Problems in Social Theory*, Macmillan, London.
10. Giddens, A. (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge.
11. Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness, *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
12. Granovetter, M. (1992): Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis, *Acta Sociologica*, 35, 3–11.
13. Hodgson, G. (2009): Sickonomics: Diagnoses and Remedies, Working paper 2299/619, University of Hertfordshire, The Business School.

14. Hodgson, G. (1984): *The Democratic Economy: A New Look at Planning, Markets, and Power*, Penguin, Harmondsworth.
15. Hodgson, G. (1988): *Economics and Institutions: A Manifesto for a Modern Institutional Economics*, Cambridge University Press, Cambridge.
16. Hodgson, G. (1994): Habits. In G. M. Hodgson (Eds.), *The Elgar Companion to Institutional and Evolutionary Economics*, Edward Elgar, Aldershot.
17. Kirman, A. (2009): *What's Wrong with Modern Macroeconomics*, CESifo Conference, 6–7 November 2009, Munich.
18. Mouzelis, N. (1997): Social and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens, *Sociology*, 31(1), 111–119.
19. Neale, W. (1987): Institutions, *Journal of Economic Issues*, 21(3), 1177–1206.
20. North, D. (1977): Markets and other allocation systems in history, *Journal of European Economic History*, 6(3), 703–716.
21. Polanyi, K. (1957): The Economy as Instituted Process. In K. Polanyi *et al.* (Eds.), *Trade and Market in the Early Empires* (pp. 243–270), Free Press, New York.
22. Richter, R. (2002): On the Social Structure of Markets, Paper presented at the 6th Annual Meeting of the International Society for New Institutional Economics (ISNIE), September 27–29, MIT Cambridge, Massachusetts.
23. Rutherford, M. (1983): John Commons's Institutional Economics, *Journal of Economic Issues*, 17(3), 721–744.
24. Simon, H. (1972): Theories of Bounded Rationality. In C. B. McGuire, R. Radner (Eds.), *Decision and Organization* (pp. 161–176), North-Holland Publishing Company, Amsterdam.
25. Wellman, B., Berkowitz, S. (Eds.) (1988): *Social Structures: A Network Approach*, JAI Press, Greenwich.
26. Williams, R. (1983): *Keywords*, Fontana Press, London.

Opportunities for the Application of Social Structure Concept in Economic Analysis

Summary: In economic science in the last few decades there is a growing interest for the economic role of social interactions and social structures. The study of these phenomena has led economists to the border areas of social sciences, where complementary explanations of individual behavior can be fruitfully integrated. An important step in this direction is the introduction into economic science concepts that are the traditional domain of sociology, such as social structure, social interaction, social capital, social cohesion and the like. Starting from the analysis of the concept of social structure, the aim of this paper is to explore the possibilities and limits of application of this concept in economic analysis.

Key words: Social Interactions, Social Structure, Institutions, Market